

Vzdělávání učitelů

Vliv pedagogických intervencí na změnu studentova pojetí výuky

Vlastimil Švec a Roman Musil

Abstrakt: Studie si všímá změn studentova pojetí výuky (SPV) vlivem pedagogických intervencí, podporujících zkušenostní učení studentů a jejich sebereflexi. Autoři popisují východiska, design i výsledky akčního výzkumu těchto změn v jednosemestrálním kurzu (seminářích) obecné didaktiky. Uplatnili dva dotazníky: dotazník s otázkami vyžadujícími vytvoření odpovědi studentů a dotazník s tvrzeními, k nimž měli studenti vyjádřit míru svého souhlasu.

Výzkum ukázal, že přes krátkodobost pedagogického působení (jeden semestr) se u studentů začíná rozšiřovat a prohlubovat jejich pojetí výuky, a u některých studentů dochází dokonce k výraznějším změnám jejich původních dílčích pojetí.

Klíčová slova: studentovo pojetí výuky (SPV), pedagogické intervence, zkušenostní pojetí, sebereflexe, změny SPV, dotazníky SPV

Abstract: The study deals with the changes of student's conception (belief) of teaching due to pedagogical interventions supporting experiential teaching of students and their self-reflection. The authors describe starting points, design and the results of action research of these changes in a one-semester course (seminar, workshop) of general theory of the instruction. They used two types of questionnaires: the one with questions requiring students to form answers and the other one with statements where students were supposed to express the degree of their consent. The research showed that despite only a very short term of pedagogical influencing (one semester), the students begin to extend and improve their conception of teaching, and some of them even show more significant changes of their original partial conceptions.

Key words: student's conception (belief) of teaching, pedagogical intervention, experiential learning, self-reflection, changes of student's conception of teaching, questionnaires of student's conception of teaching

Východiska akčního výzkumu změn studentova pojetí výuky

V našem dřívějším výzkumu (Švec a Musil, 2000) jsme dospěli k poznatku, že *studentovo pojetí výuky (SPV)* je jednou z vnitřních složek jeho pedagogických dovedností. Předpokládáme, že změna SPV je důležitým zdrojem utváření a rozvíjení pedagogických dovedností. Dále předpokládáme (a náš citovaný výzkum to naznačil), že *změna SPV* je ovlivněna obsahem i metodami a formami vzdělávání učitelů, zejména psychologickými a pedagogickými předměty, předmětovými didaktikami a pedagogickou praxí. Formy a metody navozující a ovlivňující učení dovednostem nazveme *pedagogické intervence*.

Termín studentovo pojetí výuky jsme odvodili z Marešova pojmu učitelovo pojetí výuky (viz např. Švec, 1995; Mareš, Slavík, Svatoš a Švec, 1996). Studentovo pojetí výuky chápeme jako souhrn jeho představ, názorů, ale i znalostí o výuce. Vytváří se dávno před tím, než student vstoupí do učitelského vzdělávání. V této době, kdy je kandidát učitelství ještě žákem a studentem, je utváření jeho pojetí výuky ovlivněno způsobem výuky na střední, popř. i základní škole (převažující frontální výukou apod.).

Jestliže připustíme, že SPV tvoří vnitřní složku pedagogických dovedností studenta, potom je i jeho chování v přípravné, realizační a evaluační fázi výuky tímto pojetím ovlivněno. V posledních letech se v zahraničí začíná studovat proměnná nazývaná učitelova nebo studentova praktická teorie vyučování, představující systém znalostí, zkušeností a hodnot, které odpovídají v daném období profesionálního vývoje jeho vyučovací praxi a které řídí jeho chování ve třídě (Kettle a Sellars, 1996). Svou povahou se studentova praktická teorie vyučování blíží charakteristice SPV.

Pro obě tyto proměnné je typické, že charakterizují vnitřní složku studentova vyučovacího chování (pedagogických dovedností), která je subjektem málo uvědomovaná, vytváří se na základě jeho zkušeností a ovlivňuje jeho profesionální jednání. Tyto charakteristiky jsou typické pro tzv. skryté, tiché, nevyslovené, tedy implicitní znalosti, označované zahraničními autory jako „tacit knowledge“ (viz např. Sternberg a Horvath, 1999). Implicitní znalosti v učitelském vzdělávání se stávají v zahraničí předmětem pedagogického, resp. pedagogicko-psychologického výzkumu a začínají se zkoumat i u nás (Švec, 2002). V naší studii si blíže všimneme již charakterizovaného SPV.

Bylo již popsáno, že *na změnu SPV mají vliv pedagogické intervence*,

kteřé uplatňuje vzdělavatel (vysokoškolský učitel, cvičný učitel) budoucích učitelů (Švec a Musil, 2000, srov. též Wubbels, 1992; Stuart a Thurlow, 2000). Stále více se potvrzuje, že vývoj SPV nemá jednoduchou lineární povahu, ale je charakteristický spíše nelinearitou a cykličností a odvíjí se z potřeb, ale i z reálných možností každého studenta, které by měly být včas rozpoznány (Sendan a Roberts, 1998).

Diagnostika, ale i autodiagnostika SPV je východiskem změn tohoto pojetí. Tyto změny závisí tedy do značné míry na obsahu a metodice psychologických a pedagogických předmětů i předmětových didaktik, jejichž projektování by se proto mělo více opírat o diagnostiku SPV (Joram a Gabriele, 1998). Na základě našich dosavadních výzkumných šetření se domníváme, a někteří autoři to potvrzují (např. Georghiadis, 2000), že změnu SPV facilitují metakognitivní strategie, založené na seberefexi studentů.

Míra změn SPV se obvykle zjišťuje srovnáním výsledků shodného pretestu s posttestem, který měří efekt pedagogických intervencí. Porovnává se často skóre obou testů vztážené ke sledované skupině studentů. Zjistili jsme však, podobně jako H. H. Tillema (1998), že toto srovnávání na základě jednoho testu, popř. dotazníku, nepřináší dostatečný obraz o změně SPV. Dokonce se ukazuje, že rozdíly ve výkonu dané skupiny v pretestu a posttestu nejsou statisticky významné. Odtud by bylo možné odvodit tvrzení, že v daném případě uplatněné pedagogické intervence jen v „malé míře“ ovlivnily SPV. Avšak pokud se zaměříme na individuální změny SPV, zjišťujeme u některých studentů významnější rozdíly mezi výsledky pretestu a posttestu (Tillema, 1998).

Další možností, jak získat ucelenější obraz o změně SPV, je aplikovat více výzkumných (diagnostických) technik.

Design výzkumu změn studentova pojetí výuky v obecné didaktice

Zvolili jsme akční výzkum, protože probíhal v přirozeném prostředí výuky obecné didaktiky a byl zaměřen na získání poznatků využitelných při dalším zdokonalování výuky tomuto klíčovému předmětu. Jeho cílem bylo zjistit, jak pedagogické intervence, podněcující zkušenostní učení studentů v seminářích z obecné didaktiky, ovlivňují SPV. Nezávisle proměnnou byly zvolené pedagogické intervence (viz dále), závisle proměnnou SPV.

S přihlédnutím k výsledkům našeho předcházejícího výzkumu (Švec a Musil, 1999, 2000) jsme propracovali obsah a metodiku didaktických seminářů tak, aby směřovaly k dále uvedeným prvkům studentova pojetí výuky. Prvky na konci semestru očekávaného studentova pojetí výuky označujeme symboly P1 až P15. Úroveň těchto prvků jsme diagnostikovali na začátku a konci semestru dvěma dotazníky: dotazníkem „Co cítím ve vztahu ke škole, učiteli a výuce?“ s otázkami vybízející studenty k odpovědím (dotazník A)

a dotazníkem „Jak se dívám na výuku?“ – s tvrzeními, k nimž studenti vyjadřovali míru svého souhlasu s využitím škály: zcela souhlasím, do značné míry souhlasím, souhlasím i nesouhlasím, do značné míry nesouhlasím, zcela souhlasím, nevím (dotazník B).

Nejdříve byl studentům předložen dotazník A a potom dotazník B. Uvádíme stručně prvky očekávaného studentova pojetí výuky a v závorce za příslušným symbolem dotazníků (A, B) čísla otázek, které uvedené prvky zjišťovaly. Formulace těchto otázek jsou prezentovány v následujícím oddíle naší studie.

P1: Výuka je procesem vzájemné interakce učitele a žáků. Základem této interakce je příznivý vztah učitele a žáků, jejich vzájemné naladění na sebe. Žáci za podpory učitele konstruují své poznatky (A8, B1).

P2: Učitel je facilitátorem žákova poznávání, průvodcem (do určité míry i partnerem) na cestách žákova poznávání (A13, B2).

P3: Předpokladem úspěšné pedagogické komunikace je navázání kontaktu učitele s žáky. Kontakt představuje „vnitřní dotek“ učitele a žáků, je tedy spíše záležitostí neverbální než pouze verbální interakcí (A4, B3).

P4: Proces učení žáků (který učitel facilituje) vychází (v souladu s Piagetovou teorií) z jejich tělových zkušeností, prochází etapou práce s představami a končí myšlenkovými operacemi. Tomuto postupnému poznávání by měly odpovídat i učební úlohy, které učitel žákům předkládá (A9).

P5: Učitel vyučuje lépe tehdy, jestliže má nejenom bohatší pedagogické zkušenosti, ale zejména tehdy, jestliže rozumí žákům a pedagogickým situacím ve třídě. Aby učitel porozuměl žákům, musí především žáky poznat, uvědomit si, jak žáci daného věku poznávají, akceptovat žáky, být k nim empatický a současně být sám sebou, tj. být autentický (A2, A10, B4).

P6: Učitel je žákům srozumitelný zejména tím, jak je na ně „naladěn“ (jak je vnímá a reaguje na ně) a naopak, jak jsou na učitele „naladěni“ jeho žáci, tzn. jak vzájemně „rezonují“ (A3, B5).

P7: Efektivnost výuky ovlivňují (mimo jiné) zejména tyto klíčové faktory: pedagogické dovednosti učitele, metody výuky učitele, psychosociální klima třídy (B7).

P8: „Správným vyučováním“ (vycházející z J. Á. Komenského) je takové vyučování, které podněcuje aktivitu, samostatnost a tvořivost žáků (A11).

P9: Tvořivost lze v různé míře rozvíjet u všech žáků (B6).

P10: Výuková metoda je koordinovaný soubor činností učitele a činností žáků, směřující ke stanoveným (rámcově ve vzdělávacím programu, podrobněji učitelem) výukovým cílům (A12).

P11: Dnešní (a budoucí) škola by měla podněcovat a rozvíjet aktivitu, samostatnost a tvořivost žáků, naučit je učit se, facilitovat proces jejich

poznávání, rozvíjet u nich kritické myšlení, naučit je orientovat se v dnešním složitém světě atd. (A1, A14)

P12: Učitelem se student učitelství stává především na základě svých pedagogických (byť zpočátku elementárních) zkušeností, teoreticky reflektovaných (B8).

P13: Pedagogická situace představuje vztah mezi učitelem–obsahem (učivem)–žáky (A7).

P14: Dispozičním základem učitelovy pedagogické komunikace s žáky jsou jeho vlohy, schopnosti, vědomosti, dovednosti . . . (A5)

P15: Dynamika (způsob) mezilidské komunikace je ovlivňována temperamentem, styly (poznávání, myšlení, vyučování) člověka . . . (A6)

Akční výzkum se uskutečnil na PdF MU v Brně v jarním semestru studijního roku 1999/2000 v seminářích z obecné didaktiky, které vedl jeden z autorů této studie (Roman Musil). Do výzkumu bylo zahrnuto 84 studentů 2. ročníku studia učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů.

V seminářích byly uplatněny tyto *pedagogické intervence*:

I. seminář:

- motivace studentů ke spolupráci při realizaci nového pojetí seminářů,
- motivace studentů k vedení sebereflektivního deníku.

II. seminář:

- pedagogická etuda – tělové, neverbální vyjádření představy studentů o jejich učiteli, který se jim nejsilněji vybavuje v představách z doby jejich školní docházky (ze ZŠ nebo SŠ),
- podněty k vedení sebereflektivního deníku.

III. seminář:

- pozorování různých druhů a fází výuky s využitím videozáznamů vyučovacích hodin, jejich srovnání v rámci skupinové diskuse.

IV. seminář:

- workshop na téma Charakteristické znaky dnešního světa a vyvození požadavků na kurikulum v moderní škole.

V. seminář:

- pedagogické etudy – prezentace vybrané části učiva kolegům v seminární skupině.

VI. seminář:

- pozorování jako metoda získávání klíčových informací o výuce – formy pozorování, zápis pozorování – praktická činnost studentů s využitím videozáznamů různých typů vyučovacích hodin.

VII. seminář:

- autodiagnostika stylu učení studentů,
- zadání seminární práce: navrhnout a aplikovat dotazník stylu učení žáků.

VIII. seminář:

- návrh tvořivých úloh pro žáky – individuální a skupinová práce studentů,
- autodiagnostika emoční inteligence a flexibility jako významných rysů osobnosti učitele.

IX. seminář:

- příprava na mikrovyučování, inspirovaná videozáznamem z mikrovyučování.

X.–XI. seminář:

- pozorování výuky na ZŠ a mikrovyučování vedené studenty.

XII. seminář:

- diskuse se studenty o aktivizaci žáků s využitím jejich dosavadních zkušeností (zejména z pozorování výuky a mikrovyučování).

Výsledky akčního výzkumu a pokus o jejich interpretaci

Do tohoto oddílu naší studie jsme pro přehlednost opět zařadili na konci semestru očekávaná (cílová) SPV. Obsah seminářů se vztahoval k těmto pojetím, přičemž nebyl studentům prezentován v hotové podobě. Naopak, studenti byli naznačenými pedagogickými intervencemi podněcováni k tomu, aby k očekávanému pojetí výuky sami dospěli, a to na základě zkušenostního učení a sebereflexe.

U každého dílčího, očekávaného (dalo by se říci „ideálního“) SPV jsou pod označením „Výsledky“ uvedena znění otázek zařazených v obou dotaznících. U otázek z dotazníku A (otázky s tvořenými odpověďmi) prezentujeme míru změny SPV, určenou na základě srovnání odpovědí jednotlivých studentů na začátku a na konci semestru. Příklady změn ilustrujeme odpověďmi studentů v části „Interpretace“ U výroků (otázek dotazníku B) uvádíme míru souhlasu studentů s těmito tvrzeními, a to na začátku a na konci semestru.

Pojetí P1

Výuka je procesem vzájemné interakce učitele a žáků. Základem této interakce je příznivý vztah učitele a žáků, jejich vzájemné naladění na sebe. Žáci za podpory učitele konstruují své poznatky.

Výsledky:

A8) Co je podle Vás základem interakce mezi učitelem a žáky při výuce?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	35,71
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	35,71
Výraznější, progresivnější změna	28,58

B1) Výuka spočívá v předávání poznatků

Vstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	7,14
Do značné míry souhlasím	42,86
Souhlasím i nesouhlasím	28,57
Do značné míry nesouhlasím	21,43

Výstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	4,76
Do značné míry souhlasím	38,10
Souhlasím i nesouhlasím	35,71
Do značné míry nesouhlasím	16,67
Zcela nesouhlasím	4,76

Interpretace:

Položkou A8 jsme u 28,58 % studentů zjistili výraznější změnu studentova pojetí výuky. Například:

Vstup: ... způsob komunikace, vymezení požadavků, schopnost učitele mluvit tak, aby ho žáci pochopili ..

Výstup: **vzájemný vztah**, autorita učitele, pedagogické schopnosti učitele...

Celkem 35,71 % studentů vykazuje rozšíření a prohloubení původního pojetí. Například:

Vstup: .. důvěra, pocit spolupráce ...

Výstup: vzájemná komunikace, výměna názorů, humor ...

U 35,71 % studentů jsme nezaregistrovali výraznější změnu studentova pojetí. Například:

Vstup: vzájemná komunikace a porozumění ...

Výstup: ... tolerance, poskytnutí informací, vzájemná výpomoc ...

Také u položky B1 jsme zaznamenali mírný posun ve studentově pojetí výuky. Zdá se, že tito studenti si zejména na základě získaných pedagogických zkušeností začínají uvědomovat, že výuka nespočívá pouze v transmissi poznatků od učitele k žákovi.

Pojetí P2

Učitel je facilitátorem žákova poznávání, průvodcem (do určité míry i partnerem) na cestách žákova poznávání.

Výsledky:

A13) Čím byste chtěl(a) jako učitel(ka) být svým žákům? Svoji představu můžete vyjádřit například metaforou.

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	23,80
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	40,48
Výraznější, progresivnější změna	35,72

B2) Učitel by měl být žákům průvodcem a do značné míry i partnerem na cestách jejich poznávání.

Vstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	69,05
Do značné míry souhlasím	30,95

Výstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	66,67
Do značné míry souhlasím	30,95
Souhlasím i nesouhlasím	2,38

Interpretace:

Položkou A13 jsme u 35,72 % studentů zaznamenali výraznější změnu pojetí. Například:

Vstup: ... rádcem, jak se učit, někým, ke komu mají důvěru ...

Výstup: ... *průvodcem* na cestě k jejich vzdělávání, důvěrníkem ...

U 40,48 % studentů došlo k rozšíření a prohloubení jejich pojetí výuky. Například:

Vstup: ... být pro ně vzorem a chtěla bych je motivovat ke studiu ...

Výstup: ... být pro ně partnerkou a pomocníkem při jejich studiu ...

Jen u 23,8 % studentů zřejmě nedošlo ke změně původního pojetí. Například:

Vstup: ... spíše zprostředkovatelem než vychovatelem ..

Výstup: ... spíše zprostředkovatelem informací a někým, kdo je jim nápomocen ...

Studenti začínají vidět úlohu učitele v jeho podpůrných pedagogických aktivitách, například v tom, že se učitel stává do určité míry „partnerem“ svých žáků, průvodcem na jejich cestách poznávání a učení. Tuto tendenci potvrzují také výsledky odpovědí studentů na položku B2.

Pojetí P3

Předpokladem úspěšné pedagogické komunikace je navázání kontaktu učitele s žáky. Kontakt představuje „vnitřní dotek“ učitele a žáků, je tedy spíše záležitostí neverbální než pouze verbální interakcí.

Výsledky:

A4) V mezilidské komunikaci (tj. i v komunikaci pedagogické) záleží na navázání kontaktu s druhými. Pokuste si vybavit různé situace, v nichž jste se snažili navázat kontakt s druhým (druhými lidmi). V čem navázání kontaktu spočívá?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	33,33
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	40,48
Výraznější, progresivnější změna	26,19

B3) Navázání kontaktu učitele s žáky závisí především na tom, jak věcně správně a názorně učivo vysvětlí.

Vstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	4,76
Do značné míry souhlasím	26,19
Souhlasím i nesouhlasím	40,48
Do značné míry nesouhlasím	28,57

Výstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	7,14
Do značné míry souhlasím	28,57
Souhlasím i nesouhlasím	40,48
Do značné míry nesouhlasím	19,05
Zcela nesouhlasím	4,76

Interpretace:

U 26,19 % studentů jsme našli výraznější změnu v jejich pojetí. Například:

Vstup: ... najít něco, o čem by ten druhý byl schopný a ochotný se mnou mluvit ...

Výstup: ve vcítění se do druhého, respektování jeho osobnosti – povahy

Celkem 40,48 % studentů si svoje původní pojetí prohloubilo a rozšířilo. Například:

Vstup: ... úsměv, přátelské vystupování ...

Výstup: ... přátelskost, úsměv, vstřícnost, pochopení druhého ...

U 33,33 % studentů zůstává pojetí výuky bez výraznějších změn. Například:

Vstup: ... potřeba něčeho ...

Výstup: ... když něco potřebuji a nevím, zeptám se .

Zdá se, že změna tohoto pojetí výuky vyžaduje hlubší, reflektovanou osobní zkušenost studenta v roli učitele. Studenti si jen pomalu uvědomují, že kontakt spočívá ani ne tak ve slovech, jako spíše v neverbální komunikaci učitele a žáků, ve vzájemném naladění na sebe. Tento dílčí závěr potvrzují i výsledky odpovědí studentů na položku B3.

Pojetí P4

Proces učení žáků, který učitel facilituje, vychází (v souladu s Piagetovou teorií) z jejich tělových zkušeností a prochází etapou práce s představami a končí myšlenkovými operacemi. Tomuto postupnému poznávání by měly odpovídat i učební úlohy, které učitel žákům předkládá.

Výsledky:

A9) Pokuste se vymyslet otázku (úlohu), kterou byste položili žákům (v některém předmětu – zvolte si jej), tak, aby jejich odpověď nezačínala od verbálně naučených pojmů, ale aby se spíše odvíjela z jejich primárních, tj. zejména tělových zkušeností.

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	52,38
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	30,95
Výraznější, progresivnější změna	16,67

Interpretace:

Pouze u 16,67 % studentů jsme zjistili výraznější změnu původního pojetí. Například:

Vstup: Jak se zachováte, když potkáte na ulici člověka s určitým handicapem (na vozíčku, slepý ...)?

Výstup: Co si myslíte, že cítí a prožívá člověk, který je slepý či zrakově postižený? Zkuste si to představit. Jaký z toho máte pocit?

Celkem 0,95 % studentů vykazalo rozšíření a prohloubení tohoto pojetí výuky. Například:

Vstup: Přemýšleli jste někdy o smyslu života? Co byste mohli říct o svém rozpoložení v té chvíli?

Výstup: Kdy vás napadají otázky typu – jaký smysl má můj život, existuje spravedlnost ... ?

Celkem 52,38 % studentů neprokázalo výraznější změnu původního pojetí. Například:

Vstup: Vysvětlíte pomocí příkladu, jak se mění rychlost kmitů pružiny v závislosti na hmotnosti závaží na pružině.

Výstup: Kde můžete v běžném životě najít uplatnění zákona setrvačnosti (příklad)?

Zdá se, že ke změně tohoto pojetí výuky studenti neměli potřebnou míru podnětů. Lze soudit, že pouze u malého počtu studentů došlo k sociogennímu konfliktu mezi jejich dosavadními zkušenostmi a novými podmínkami jejich učení.

Pojetí P5

Učitel vyučuje lépe tehdy, jestliže má nejenom bohatší pedagogické zkušenosti, ale zejména tehdy, jestliže rozumí žákům a pedagogickým situacím ve třídě. Aby učitel porozuměl žákům, musí především žáky poznat, uvědomit si, jak žáci daného věku poznávají, akceptovat je a být k nim empatický a současně být sám sebou, tj. být autentický.

Výsledky:

A10) Co musíte jako učitel(ka) udělat pro to, aby jste porozuměl(a) svým žákům?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	23,80
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	40,48
Výraznější, progresivnější změna	35,72

B4) Čím má učitel bohatší pedagogické zkušenosti, tím lépe vyučuje.

Vstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	11,90
Do značné míry souhlasím	14,29
Souhlasím i nesouhlasím	33,33
Do značné míry nesouhlasím	23,81
Zcela nesouhlasím	16,67

Výstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	11,90
Do značné míry souhlasím	16,67
Souhlasím i nesouhlasím	30,96
Do značné míry nesouhlasím	33,33
Zcela nesouhlasím	7,14

Interpretace:

Položkou A10 jsme u 35,72 % studentů zaregistrovali výraznější změnu jejich pojetí. Například:

Vstup: ... brát na zřetel, že mají spoustu dalších činností a zájmů než jenom školu. Snažit se poznat jejich rodinnou situaci ...

Výstup: ... snažit se pochopit jejich svět, věk, ve kterém jsou ... nebrat je jenom jako žáky

U 40,48 % studentů jsme zjistili rozšíření a prohloubení původního pojetí. Například:

Vstup: ... být jim do určité míry kamarádkou, brát ohled i na vývoj doby, která má na ně vliv

Výstup: ... být kritický k nim i k sobě ...

Celkem 23,80 % studentů nevykázalo výraznější změnu tohoto pojetí výuky. Například:

Vstup: ... hodně s nimi mluvit, snažit se je pochopit, zajímat se o jejich způsob života ...

Výstup: ... snažit se je pochopit, zajímat se o jejich život a činnost mimo školu ...

Opět jde o pojetí, které ke své změně vyžaduje delší časové období a hlubší osobní pedagogickou zkušenost studentů s pedagogickou komunikací s žáky. Studenti si uvědomují, že pedagogické zkušenosti jsou nezbytným předpokladem úspěšné činnosti učitele. Začínají však zřejmě cítit, že samotný rozsah pedagogických zkušeností k úspěšnosti učitelské práce nepostačuje (potřebná je reflexe těchto zkušeností). Naznačují to i výsledky odpovědí studentů na položku B4.

Pojetí P6

Učitel je žákům srozumitelný zejména tím, jak je na ně „naladěný“ (jak je vnímá a reaguje na ně), a naopak, jak jsou na učitele „naladěni“ jeho žáci, tzn. jak vzájemně „rezonují“

Výsledky:

A3) Co podle Vás způsobuje, že žáci rozumí svému učiteli (jeho požadavkům, humoru, výkladu apod.)?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	7,14
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	50,00
Výraznější, progresivnější změna	42,86

B5) Učitel je srozumitelný svým žákům tím, jak mluví (např. jaká slova volí, jak formuluje věty, jak je vyslovuje).

Vstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	19,05
Do značné míry souhlasím	57,14
Souhlasím i nesouhlasím	16,67
Zcela nesouhlasím	7,14

Výstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	21,43
Do značné míry souhlasím	47,62
Souhlasím i nesouhlasím	21,43
Do značné míry nesouhlasím	4,76
Zcela nesouhlasím	4,76

Interpretace:

Položkou A3 jsme zjistili, že 42,86 % studentů změnilo výrazněji svoje pojetí výuky. Například:

Vstup: ... osobností a přístupem učitele, který dokáže vystihnout a pochopit, jakým nejlepším způsobem s žáky spolupracovat ...

Výstup: ... „srozumitelnost, čitelnost“ učitele, že si na nic nehraje a je sám sebou, také to, že se snaží být naladěn alespoň do jisté míry na stejnou frekvenci jako žáci ...

U 50,00 % studentů došlo k prohloubení a rozšíření jejich původního pojetí výuky. Například:

Vstup: ... přirozenost učitele, jeho otevřenost a vstřícnost ...

Výstup: ... požadavky učitele by měly být jasné a jednoznačné, učitel by měl vystupovat co nejpřirozeněji, otevřeně, aby žáci věděli, co od něj můžou čekat ...

Jen 7,14 % studentů neprokázalo výraznější změnu původního pojetí. Například:

Vstup: ... jestli si umí s nimi popovídat, nebo pouze ukazuje svoji sílu ...

Výstup: ... neukazuje jim, že právě on je autorita ... dává jim prostor k vyjádření jejich názorů ...

Studenti cítí, že jsou žákům srozumitelní zejména tím, jak chápou jejich problémy, jak se k nim dovedou přiblížit a vycítit i jejich pocity. V rozporu s tím nejsou ani výsledky položky B5, jak by se na první pohled mohlo zdát. Porozumění žákům totiž učitel vyjadřuje verbálně i neverbálně.

Pojetí P7

Efektivnost výuky ovlivňují (mimo jiné) zejména tyto klíčové faktory: pedagogické dovednosti učitele, metody výuky učitele, psychosociální klima třídy.

Výsledky:

B7) Které z níže uvedených faktorů podle Vás nejvíce ovlivňují efektivnost výuky (tj. především to, co si žáci z výuky odnesou)?

Vstup:

Výběrová odpověď	%
charakter (např. náročnost) učiva	45,27
pedagogické dovednosti učitele	69,05
psychosociální klima třídy (tj. vztahy mezi žáky navzájem, učitelem a jednotlivými žáky a učitelem a třídou jako sociální skupinou)	78,57
délka vyučovací jednotky (hodiny)	7,14
vybavení školy názornými pomůckami	21,43
metody výuky, které učitel zvolí	73,81
délka pedagogické praxe učitele	4,76

Výstup:

Výběrová odpověď	%
charakter (např. náročnost) učiva	35,71
pedagogické dovednosti učitele	88,10
psychosociální klima třídy (tj. vztahy mezi žáky navzájem, učitelem a jednotlivými žáky a učitelem a třídou jako sociální skupinou)	73,81
délka vyučovací jednotky (hodiny)	7,14
vybavení školy názornými pomůckami	9,52
metody výuky, které učitel zvolí	73,81

Interpretace:

U studentů došlo ke změně pojetí vlivu pedagogických dovedností na efektivnost výuky. Studenti docenují význam pedagogických dovedností pro úspěšnou pedagogickou práci učitele.

Pojetí P8

„Správným vyučováním“ (vychází z J. Á. Komenského) je takové vyučování, které podněcuje aktivitu, samostatnost a tvořivost žáků, je smysluplné, názorné...

Výsledky:

A11) Podle J. Á. Komenského je didaktika „teorie správného vyučování“ Co rozumíte pod pojmem „správné vyučování“?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	23,81
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	45,24
Výraznější, progresivnější změna	30,95

Interpretace:

Na základě výsledků v položce A11 se ukázalo, že u 30,95 % studentů došlo k výraznější změně tohoto pojetí výuky. Například:

Vstup: vyučování, kdy je aktivní nejen učitel, ale i žák, kdy se využívá nejen teorie, ale i praxe . . .

Výstup: vyučování, kdy učitel podněcuje žáky, motivuje je k samostatné činnosti, žáci řeší samostatně některé problémy

U 45,24 % studentů se jejich původní pojetí prohloubilo a rozšířilo. Například:

Vstup: vyučování, které dá žákům co nejvíce zkušeností . . .

Výstup: . . . přiměřená náročnost učiva, obrázky, názornost, nezbytný je příklad z praxe . . .

Celkem 23,81 % studentů nevykázalo výraznější změnu svého pojetí. Například:

Vstup: vyučování, kdy se stejnou měrou na výuce podílí žák i učitel . . .

Výstup: vyučování, které plní svou funkci a neubližuje ani učiteli, ani žákovi . . .

Je zřejmé, že zkušenosti studentů získávané v seminářích z obecné didaktiky a hospitacemi i mikrovyučováním na ZŠ mění jejich pojetí „správného vyučování“

Pojetí P9

Tvořivost lze rozvíjet (v různé míře) u všech žáků.

Výsledky:

B6) Tvořivost lze rozvíjet u všech žáků.

Vstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokem	%
Zcela souhlasím	42,85
Do značné míry souhlasím	38,10
Souhlasím i nesouhlasím	16,67
Zcela nesouhlasím	2,38

Výstup:

Míra shody názoru respondenta s výrokiem	%
Zcela souhlasím	30,96
Do značné míry souhlasím	35,71
Souhlasím i nesouhlasím	26,19
Do značné míry nesouhlasím	4,76
Zcela nesouhlasím	2,38

Interpretace:

Výsledky u této položky vyznívají spíše paradoxně. Na vstupu 80,95 % studentů souhlasilo nebo do značné míry souhlasilo s výrokiem, že tvořivost lze rozvíjet u všech žáků. Na výstupu však tuto míru souhlasu vyjádřilo jen 66, 67 % studentů. Lze to vysvětlit například tím, že se studenti při hospitacích a mikrovyučování setkali s různými typy žáků, tedy i s žáky, kteří v daných hodinách neprojevovali tvořivost.

Pojetí P10

Výuková metoda je koordinovaný soubor činností učitele a činností žáků směřující ke stanoveným (rámcově ve vzdělávacím programu, podrobněji učitelem) výukovým cílům.

Výsledky:

A12) Teorie a praxe vyučování je mimo jiné založena na výběru a použití vhodné výukové metody. Pokuste se charakterizovat výukovou metodu:

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	45,24
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	33,34
Výraznější, progresivnější změna	21,42

Interpretace:

U 21,42 % studentů jsme zaznamenali výraznější změnu jejich pojetí výukové metody. Například:

Vstup: vysvětlení látky, praktické procvičení, dotazy k látce od žáků, závěrečné shrnutí...

Výstup: ... způsob, jakým učitel vyučuje, měl by být takový, že učitel předá základní důležité informace, pokud to jde, diskutuje o nich s žáky, žáci samostatně pracují na zadaném úkolu...

Celkem 33,34 % studentů prohloubilo a rozšířilo svoje pojetí. Například:

Vstup: ... asi je specifická podle vyučovacího předmětu, podle schopností učitele a podle ochoty žáků spolupracovat...

Výstup: ... specifický přístup učitele k žákům a výkladu látky

U 45,24 % studentů se neprojevila výraznější změna původního pojetí výukové metody. Například:

Vstup: ... je to takový způsob vyučování, který je specifický v určitém směru ...

Výstup: ... způsob, jak vyučovat ...

Řada studentů na základě získávaných zkušeností chápe výukovou metodu jako způsob práce učitele (což je jen jeden aspekt charakteristiky výukové metody), někteří spojují způsob vyučování s aktivitou žáků. U mnoha studentů, i když se nezměnilo jejich pojetí výuky, spočívá toto pojetí v jedné dimenzi výukové metody – ve způsobu vyučování učitele.

Pojetí P11

Dnešní (a budoucí) škola by měla podněcovat a rozvíjet aktivitu, samostatnost a tvořivost žáků, naučit je učit se, facilitovat proces jejich poznávání, rozvíjet u nich kritické myšlení, naučit je orientovat se v dnešním složitém světě atd.

Výsledky:

A14) Co by měla podle Vás žákům dát dnešní škola?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	19,05
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	52,38
Výraznější, progresivnější změna	28,57

Interpretace:

U 28,57 % studentů jsme zjistili výraznější změnu jejich pojetí. Například:

Vstup: ... aby si vážili sami sebe, ostatních lidí i přírody, aby uměli vyjadřovat svoje názory

Výstup: ... samostatně kriticky myslet, orientovat se v životě, vážit si sebe sama i lidí kolem sebe, tolerance, ale hlavně názorová nezávislost ...

U 52,38 % studentů jsme zaznamenali prohloubení a rozšíření původního pojetí. Například:

Vstup: ... orientaci ve světě informací, rozhodně ne pouze spoustu naučecných dat ...

Výstup: ... spíše než kvanta informací by jim měla ukázat cestu, jak se v té spoustě informací orientovat ...

U 19,05 % studentů jsme nezaregistrovali výraznější změnu původního pojetí. Například:

Vstup: ... měla by žáka naučit postarat se o sebe, dokázat se prosadit a měla by mu dát také základní všeobecné znalosti ...

Výstup: ... měla by je naučit přežít v dnešním světě, naučit je řešit problémy a dát jim všeobecné znalosti...

Studenti cítí, že dnešní škola vyžaduje změny. Mnozí je vidí v transformaci školy faktů na školu myšlení.

Pojetí P12

Učitelem se student učitelství stává, a to především na základě svých pedagogických (byť zpočátku elementárních) zkušeností, teoreticky reflektovaných.

Výsledky:

B8) Jak se podle Vás ze studenta učitelství stává učitel?

Vstup:

Výběrová odpověď	%
Aktivně se projevuje v seminářích a cvičeních z pedagogických a psychologických předmětů, studuje literaturu o výuce a žácích, kterou si sám zvolí, a o svých zkušenostech získaných na pedagogické praxi diskutuje s učiteli na fakultě.	9,53
Čte psychologickou, pedagogickou a metodickou, ale i odbornou literaturu a chodí na hospitace do školy, dívat se, jak různí učitelé vyučují, a sám zkouší vyučovat.	28,57
Získává pedagogické zkušenosti na fakultě i na cvičné škole (např. základní, střední), zamýšlí se nad těmito zkušenostmi, diskutuje o nich s učiteli i kolegy a promýšlí cestu, jak se zdokonalovat.	61,90

Výstup:

Výběrová odpověď	%
Aktivně se projevuje v seminářích a cvičeních z pedagogických a psychologických předmětů, studuje literaturu o výuce a žácích, kterou si sám zvolí, a o svých zkušenostech získaných na pedagogické praxi diskutuje s učiteli na fakultě.	11,90
Čte psychologickou, pedagogickou a metodickou, ale i odbornou literaturu a chodí na hospitace do školy, dívat se, jak různí učitelé vyučují, a sám zkouší vyučovat.	9,53
Získává pedagogické zkušenosti na fakultě i na cvičné škole (např. základní, střední), zamýšlí se nad těmito zkušenostmi, diskutuje o nich s učiteli i kolegy a promýšlí cestu, jak se zdokonalovat.	78,57

Interpretace:

U 61,90 % studentů jsme zaznamenali již na vstupu progresivní pojetí procesu stávání se učitelem. Na výstupu je patrné toto pojetí u dalších 16,67 % studentů. Ukazuje se, že studenti již na vstupu cítí potřebu změnit způsob výuky pedagogických předmětů. Zdá se, že intervence uplatněné v seminářích v obecné didaktice ovlivnily zmíněný nárůst.

Pojetí P13

Pedagogická situace představuje vztah mezi učitelem–obsahem (učivem)–žáky.

Výsledky:

A7) Co si představujete pod pojmem pedagogická situace?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	52,38
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	30,95
Výraznější, progresivnější změna	16,67

Interpretace:

U 16,67 % studentů jsme diagnostikovali výraznější změnu jejich pojetí. Například:

Vstup: výchovná, poradenská činnost, řešení problému...

Výstup: ...situace učitele s žákem, s dítětem a nemusí to být jenom učitel, třeba i matka...

Celkem 30,95 % studentů vykazalo prohloubení a rozšíření pojetí výuky. Například:

Vstup: ... situace (hlavně ve škole), která se musí řešit...

Výstup: ... každá situace, které se účastní žáci a učitelé...

U 52,38 % studentů jsme nezaregistrovali výraznější změnu jejich pojetí. Například:

Vstup: výchovná nebo vzdělávací situace mezi učitelem a žákem....

Výstup: ...situace ve škole mezi učitelem a žákem, ať už se týká výuky nebo výchovy

Studenti identifikují v pedagogické situaci její dva klíčové prvky – učitele a žáky, avšak opomíjejí třetí základní prvek – obsah výuky, učivo.

Pojetí P14

Dispozičním základem učitelovy pedagogické komunikace s žáky jsou jeho vlohy, schopnosti, vědomosti, dovednosti....

Výsledky:

A5) Co je dispozičním (ať již vrozeným nebo získaným) základem úspěšné mezilidské (tedy i pedagogické) komunikace?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	26,19
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	50,00
Výraznější, progresivnější změna	23,81

Interpretace:

U 23,81 % studentů jsme zjistili výraznější změnu původního pojetí. Například:

Vstup: ... abychom vzbudili v druhém pocit bezpečí, že mně může věřit ...

Výstup: ... schopnost naslouchat druhým ...

Celkem 50,00 % studentů prokázalo prohloubení a rozšíření původního pojetí, Například:

Vstup: ... schopnost tolerovat toho druhého ...

Výstup: ... tolerance názorů ostatních lidí, přátelský postoj, umění empatie ...

Jen u 26,19 % studentů jsme nezaznamenali výraznější změnu původního pojetí. Například:

Vstup: ... snaha o pochopení druhého, tolerantnost, dobré vyjadřovací schopnosti ...

Výstup: ... schopnost porozumět druhému ...

Studenti správně cítí, že dispozičním základem učitelovy pedagogické komunikace jsou jeho schopnosti, vědomosti, dovednosti a popř. další rysy jeho osobnosti.

Pojetí P15

Dynamika (způsob) mezilidské komunikace je ovlivňována temperamentem, styly (poznávání, myšlení, vyučování) člověka ...

Výsledky:

A6) Čím je podle Vás ovlivňována dynamika, způsob Vaší komunikace s druhými lidmi?

Změna pojetí	%
Pojetí bez výraznější změny	52,38
Rozšíření a prohloubení původního pojetí	45,24
Výraznější, progresivnější změna	2,38

Interpretace:

Pouze u 2,38 % studentů jsme zaznamenali výraznější změnu pojetí. Například:

Vstup: ... dřívější zkušeností a temperamentem ...

Výstup: ... svým temperamentem, situací, aktuálním duševním stavem ...

Celkem 45,24 % studentských pojetí se příliš neliší na vstupu a výstupu. Například:

Vstup: vztahy k těmto lidem ...

Výstup: tím, jak mi záleží na tom, o čem komunikujeme, a také na tom s kým komunikujeme . . .

U 52,38 % studentů se neprojevila výraznější změna původního pojetí. Například:

Vstup: . . . temperamentovými vlastnostmi . . .

Výstup: . . . osobnostními rysy

Studenti cítí, že temperament, popř. některé další rysy osobnosti a potřeby tvoří základ dynamiky mezilidské komunikace. Tento moment je zakomponován v mnoha pojetích výuky a projevil se u studentů již na vstupu.

Závěr

Pokusili jsme se diagnostikovat studentovo pojetí výuky (SPV) současně dvěma dotazníky, které se lišily formou odpovědi studentů. V tom prvním studenti tvořily odpovědi na položené otázky (upustili jsme tedy od doplňování neúplných vět) a ve druhém dotazníku vyjadřovali míru souhlasu s předloženými tvrzeními.

Zjistili jsme, že změny SPV mají výrazný *individuální charakter*. Proto se také domníváme, že změna SPV vyžaduje více individualizované pedagogické intervence. Dále se nám potvrdilo, že jednosemestrální kurz představuje poměrně krátkou dobu na výraznější změny SPV. Přesto u většiny studentů došlo, zřejmě zejména vlivem uplatněných pedagogických intervencí v didaktických seminářích, k *rozšíření a prohloubení jejich původního pojetí*.

Například jsme zaznamenali, že studenti cítí, že výuka není pouhou transmisí poznatků od učitele k žákům. Začíná se měnit studentovo pojetí role učitele v pedagogické komunikaci. Studenti více přijímají roli učitele jako partnera žáka, jako průvodce na jejich cestách poznávání. Cítí, že jsou žákům srozumitelní tím, jak se k nim dovedou „přiblížit“ Začínají poznávat, že pedagogickou komunikaci ovlivňují učitelovy schopnosti, dovednosti, jeho motivace vyučovat i jeho temperament. V pedagogické situaci akcentují její dva prvky – učitele a žáka. Vypadává jim další důležitý prvek – učivo. Je tedy zřejmé, že uplatněné pedagogické intervence startují postupné změny SPV

Předpokládáme, že tyto pedagogické intervence *navozují rozpor* mezi dosavadními zkušenostmi studentů a jejich novými zkušenostmi, které získávali v didaktických seminářích. Někteří studenti si začínají tento rozpor (socio-kognitivní konflikt) uvědomovat. Pedagogické intervence otevírají studentům nový prostor pro jejich uvažování o výuce.

Sami si uvědomujeme, že formulace některých otázek v dotaznících byla pro studenty zřejmě náročná, resp. méně srozumitelná. Je to dáno, mimo

jiné, i vyjádřením očekávaného pojetí (a jim odpovídajících některých otázek v dotaznících) autorů této studie (učitelů obecné didaktiky).

Literatura

- GEORGHIADES, P. Beyond conceptual change learning in science education: Focusing on transfer, durability and metacognition. *Educational Research*, 42, 2000, č. 2, s. 119 až 139.
- JORAM, E., GABRIELE, A. J. Preservice Teachers' Prior Beliefs: Transforming Obstacles into Opportunities. *Teaching and Teacher Education*, 14, 1998, č. 2, s. 175–191.
- KETTLE, B., SELLARS, N. The Development of Student Teachers' Practical Theory of Teaching. *Teaching and Teacher Education*, 12, 1996, č. 1, s. 1–24.
- MAREŠ, J., SLAVÍK, J., SVATOŠ, T., ŠVEC, V. *Učitelovo pojetí výuky*. Brno: Masarykova Univerzita, 1996.
- SENDAN, F., ROBERTS, J. ORHAN A Case Study in the Development of a Student Teacher's Personal Theories. *Teachers and Teaching: Theory and practice*, 4, 1998, č. 2, s. 229 až 244.
- STERNBERG, R. J., HORVATH, J. A. (eds.) *Tacit Knowledge in Professional Practice*. London, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1999.
- STUART, C., HURLOW, D. Making It Their Own: Preservice Teachers' Experiences, Beliefs, and Classroom Practices. *Journal of Teacher Education*, 51, 2000, č. 2, s. 113–120.
- ŠVEC, V. Význam diagnostiky učitelova pojetí výuky v jeho pregraduální přípravě. *Pedagogika*, 40, 1995, č. 2, s. 164–170.
- ŠVEC, V. K implicitním pedagogickým znalostem. In ŠVEC, V. (ed.). *Profesní růst učitele*. Brno: Konvoj, 2002, s. 18–29.
- ŠVEC, V., MUSIL, R. Pokus o změnu přístupu k osvojování pedagogických vědomostí a dovedností studentů učitelství (ve výuce obecné didaktiky). In SVATOŠ, T. (ed.) *Poslední desetiletí v českém a zahraničním pedagogickém výzkumu*. Hradec Králové: Česká asociace pedagogického výzkumu a Pedagogická fakulta VŠP, 1999, s. 268–274.
- ŠVEC, V., MUSIL, R. Intervence podporující vytváření didaktických dovedností studentů. In ŠVEC, V. (ed.) *Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností*. Brno: Paido, 2000, s. 83–105.
- TILLEMA, H. H. Stability and Change in Student Teachers' Beliefs about Teaching. *Teachers and Teaching: Theory and practice*. 4, 1998, č. 2, s. 217–228.
- WUBBELS, T. Taking Account of Student Teachers' Preconceptions. *Teaching and Teacher Education*, 8, 1992, č. 2, s. 137–149.

ŠVEC, V., MUSIL, R. Vliv pedagogických intervencí na změnu studentova pojetí výuky. *Pedagogická orientace* 2003, č. 2, s. 61–82. ISSN 1211-4669.

Adresa autorů: prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc., Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati, Ústav pedagogických věd, nám. T. G. Masaryka 275, 762 72 Zlín, e-mail: svec@ft.utb.cz; PhDr. Roman Musil, Ph.D., Lipník nad Bečvou